

Kazdová, Eliška

Starolengyelská ornamentace v oblasti středního Podunají

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1987, vol. 36, iss. E32, pp. 19-35

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109100>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ELIŠKA KAZDOVÁ

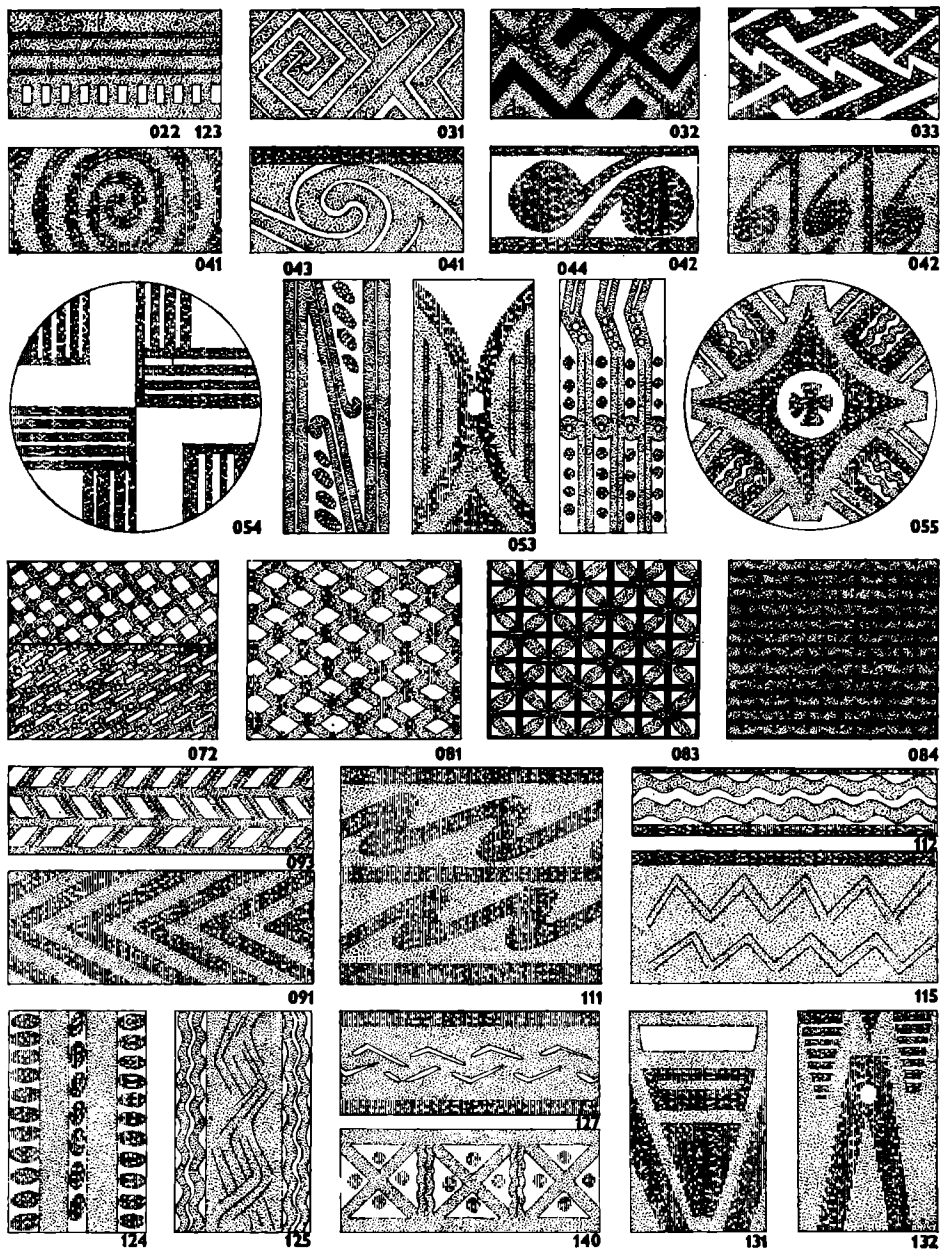
STAROLENGYELSKÁ ORNAMENTACE V OBLASTI STŘEDNÍHO PODUNAJÍ

Podrobné systematické utřídění výzdoby moravské malované keramiky (KAZDOVÁ 1973—74; PODBORSKÝ et al. 1977) umožňuje názorně porovnávat její rozmanitost s ornamentací keramiky pocházející z jiných oblastí lengyelského kulturního komplexu. Propracovaná periodizace kultury s MMK, založená především na výrazné proměnlivosti ornamentace, je východiskem pokusů o určení vzájemného časového postavení jednotlivých složek lengyelského osídlení. Pod poněkud širší pojem „starolengyelský“ zahrnujeme v našem případě rozpětí celého stupně Lengyel I včetně pokročilého Protolengyelu, označeného jako Protolenyel II (PAVŮK 1981a). Nejvíce dokladů se zachovalou malbou přitom patří do počáteční fáze vlastního klasického Lengyelu I, tj. do období, které odpovídá fázi Ia MMK.

Ornamentace keramiky z území dnešního Rakouska, Slovenska a Maďarska je v předloženém příspěvku vyobrazena a uspořádána obdobně jako výzdoba moravské malované keramiky v Numerickém kódu (PODBORSKÝ et al. 1977, 145—188). Tímto způsobem se obecně konstatované shody projeví ve zcela konkrétní podobě nejen ve výběru výzdobných prvků, ale i v jejich uspořádání a někdy dokonce i v technice malby. Rozdíly vyniknou i ve zdánlivě zanedbatelných detailech, tj. až na úrovni subvariant.

DOKLADY Z ÚZEMÍ RAKOUSKA

Z hlediska ornamentace i tvarů se moravské malované keramice nejvíce přibližuje lengyelská keramika z Rakouska (obr. 1; 2). Všechny dosud publikované nálezy, s výjimkou exempláře typu Wölbling (obr. 1: 042A; RUTTKAY 1979, tab. I; III: 11), mají analogie na Moravě. Naopak v dostupném souboru z rakouských lengyelských lokalit nebyl zjištěn motiv šachovnice (010) a vegetabilního větvení (100). Problematická je také ornamentace tvořená tělísky (060), na Moravě velmi oblíbená nejméně ve 4 variantách (KAZDOVÁ 1984, tab. 3; 4; 10: 2; 13: 12; 55: 5b, 8b, 10, 11;

Obr. 1. Základní varianty motivů malované ornamentace na starolengyelské keramice z území Rakouska. 022 — Straning, Unterpullendorf; 022, 125 — Anzenberg; 023, 041B, 042B, 043, 053—055, 084, 115, 127 — Falkenstein; 023, 084 — Hadersdorf am Kamp; 023, 041B, 072 — Hagenberg; 031, 041A, 043, 044, 072, 081, 083, 091, 093, 111, 112, 124,

obr. 52: 3). S výjimkou málo přesvědčivého provedení na hrdle pohárku z Langenzersdorf (LADENBAUER—OREL 1954—59, tab. 11: 1) není tento motiv odjinud znám (NEUGEBAUER—MARESCH, sdělení). Zbývajících 11 motivů je však v rakouském materiálu zastoupeno alespoň jednou variantou. Jemné zvláštnosti lze objevit při studiu variant jednotlivých motivů. Kromě několika obměn meandrů (031—033) je to varianta 042 známá ze dvou různých nalezišť. Kruhové terče protolengyelského — lužianského charakteru pocházející z Unterwölbling (042A) jsou komponovány diagonálně na stejném principu jako např. spiraloïdní háčky (043). Drobnější oválné terče z Falkenstein (042B), průběžně koncipované, jsou shodné s výjimkou orientace s moravským provedením z Horákova (PODBORSKÝ et al. 1977, tab. B: 1; KAZDOVÁ 1984, tab. 103: 3b). Pro uvedené formální rozdíly i z důvodu odlišného průvodního materiálu bude vhodné obě varianty nadále rozlišovat.

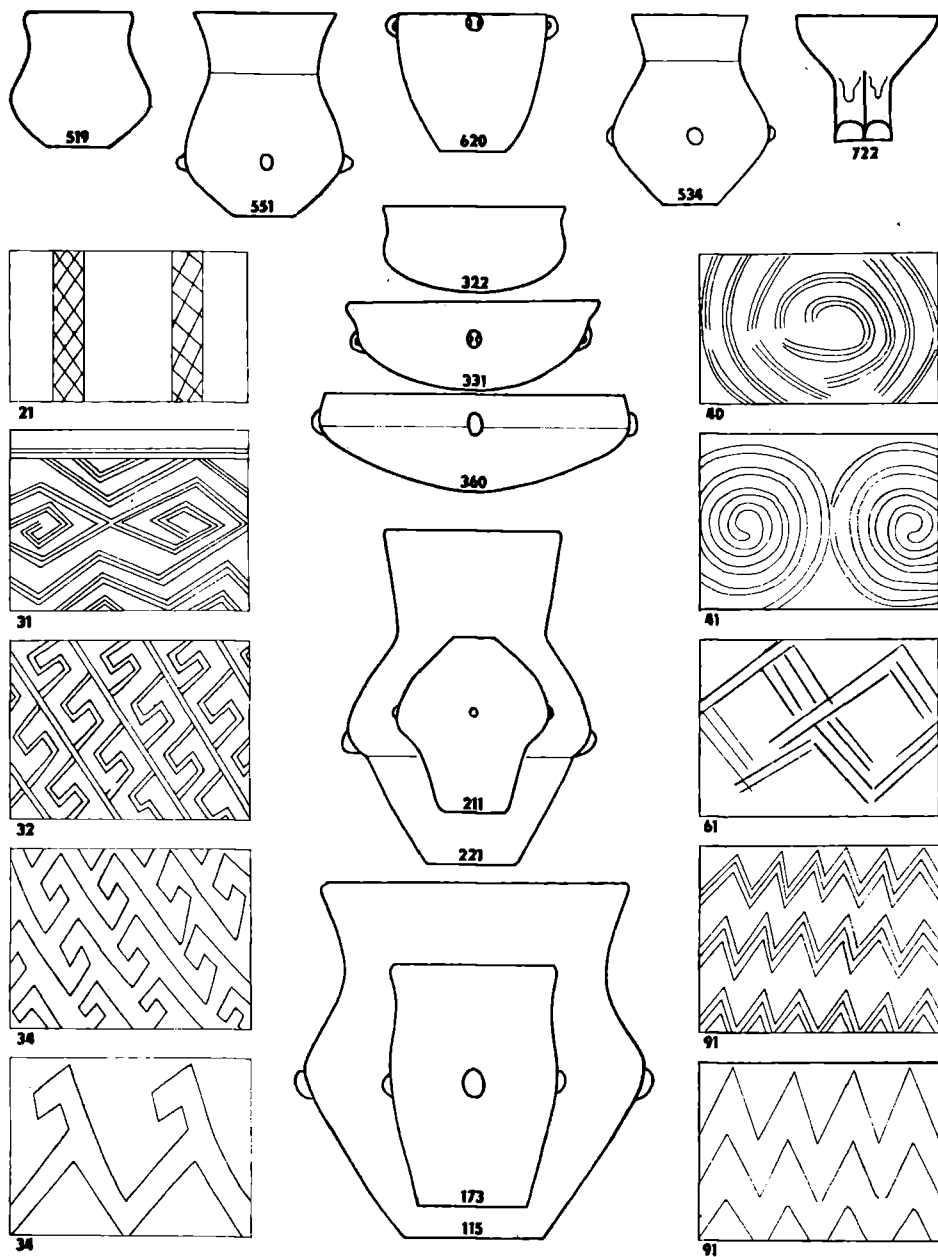
Za pozornost stojí bohatě zastoupené varianty motivu „notová osnova“ (081—084) (KAZDOVÁ 1984, tab. 16: 2, 6, 8; 24: 1, 2, 3; obr. 58). V několika případech jsou známy s černou nebo tmavohnědou podkladovou sítí, pomocí níž byl povrch keramiky rozdělen na jednotlivá stejnoměrná políčka. Tento postup zaručoval, že výsledný žlutočervený (081—083) nebo jen žlutý (084) ornament byl obdivuhodně pravidelný a v kombinaci s částečně prosvítající tmavou mřížkou opticky velmi působivý. Naprosto stejná technika malby je doložena i na Moravě (KAZDOVÁ 1984, obr. VII; tab. 46: 2).

Varianty geometrického větvení (090) a vlnovek (110) jsou ve srovnávaných oblastech běžné; rovněž pruhy tvořené různými prvky (120) jsou známy alespoň ve třech variantách (124, 125, 127). Patřily by sem také tzv. „impresso-pruhy“ (126) z Langenlois (PITTIONI 1938, tab. 9: 4); ty se však nedají spolehlivě identifikovat jen z publikace.

Ve schematickém přehledu uvedené druhy písmenového motivu (131, 132) doplňuje také jednoduchá varianta (135) z Hagenberg (NEUGEBAUER—MARESCH 1979, obr. 6: 1). Motiv „přesýpacích hodin“ (140) je v rakouském materiálu zastoupen ojedinělými exempláři z Eggendorf a. W. a Eggenburg-Zogelsdorferstrasse (RUTTKAY 1983—84, tab. 3: 4). Do jisté míry představují obohacení dosud známých případů z Moravy (KAZDOVÁ 1984, tab. 24: 3a; 81: 3; obr. 60), i když až na úrovní subvarianty.

Varianty motivů *rýsované ornamentace* spolu s výběrem nejdůležitějších tvarů keramických jsou prezentovány na obr. 2. Z technik rytí jsou na starolengyelských rakouských lokalitách zastoupeny všechny podstatné druhy: svazek jemných několikanásobných linií (kódové číslo 1; Poigen, Strögen, Fernitz, Fronsburg, Thunau am Kamp, Wien 17), mřížka (kódové číslo 2; Mühlfeld, Strögen), dvojitá tenká linie (kódové číslo 4; Strögen, Untermixnitz, Hagenberg, Straning) a jednoduchá tenká či hrubší linie (kódové číslo 5, 9; Falkenstein, Hagenberg, St. Pölten, Wetzleinsdorf).

125 — Langenzersdorf; 032, 131, 132, 140 — Eggendorf am Walde; 033, 042A — Unterwölbling; 053 — Poysbrunn; 054 — Poigen; 140 — Eggenburg. (Podle: Ladenbauer—Orel 1954—59; Neugebauer—Neugebauer 1978; Neugebauer—Maresch 1979; Neugebauer—Simperl 1979; Ohrenberger 1969; Palliard 1897; Pittioni 1938 a 1954; Ruttkay 1979 a 1983—84).

Obr. 2. Základní varianty motivů rýsované ornamentace a vybrané typy starolenygejské keramiky z území Rakouska. 21 — Mühlfeld; 21, 32, 40, 91B — Strögen; 32, 331 — Untermixnitz; 31 — Poigen; 34A, 34B, 360 — Falkenstein; 34A, 41, 620 — St. Pölten; 34A, 61, 519, 620, 722 — Wetzleinsdorf; 41, 360, 620 — Hagenberg; 41, 173 —

Vyobrazené motivy rýsované ornamentace, očíslované podle Numerického kódu MMK, nepředstavují tak pestrou škálu, jakou známe z Moravy. Z rakouských nalezišť je zatím doloženo 5 motivů s jednou až třemi variantami. Nepodařilo se zjistit motiv šachovnice (10), hvězdice (50), kříže (70) a kosočtverce (80). Nejčtenější jsou varianty meandru, na kterých se názorně projevuje shoda s moravským materiálem. S výjimkou trojúhelníkovitého (33) a uvolněného meandru (35) mají zbývající varianty 31 (Poigen), 32 (Strögen, Untermixnitz) a 34A, B (Falkenstein, Wetzleinsdorf, St. Pölten) přesné analogie např. na keramice z Těšetic-Kyjovic (KAZDOVÁ 1984, tab. 19: 4b, d; 33: 8; 48: 14, 19; 50: 13; 84: 6, 12), z Boskovštejn-Výhonu (KAZDOVÁ 1984, tab. 95), Brna-Řečkovice (KAZDOVÁ 1984, tab. 100: 1, 6, 19), Brna-Komína (PODBORSKÝ et al. 1977, tab. 1), Brna-Holásek (KAZDOVÁ 1983—84, tab. 4: 9) a Jaroměřic n./R. (PODBORSKÝ et al. 1977, tab. 7; 8: 1, 4, 7; KAZDOVÁ 1984, obr. 56: 1). Zvláštní oblibě se musel těšit zejména hákovitý meandr (obr. 2: 34A, B) prováděný z převážné většiny jedinou rytou linií (NEUGEBAUER—MARESCH 1983—84, tab. 5: 5). Objevuje se v nezměněné podobě na rozsáhlém území: nejseverněji je zachycen ve Vanovicích, okr. Blansko (KAZDOVÁ 1984, obr. 62: 2), jeho spodní hranice výskytu je prozatím dána lokalitou St. Pölten jižně Dunaje (NEUGEBAUER—MARESCH 1978, tab. VI: 3).

Výchozí soubor keramiky z Rakouska obsahoval také několik jedinců s rytým spirálovým motivem (Hagenberg, Straning, Strögen, St. Pölten). Většinou šlo o variantu 41, provedenou buď několikanásobnou linií (technika 1) nebo dvojitou linií (technika 4). Uvedená varianta byla velmi často uplatňována v rýsované ornamentaci na moravské malované keramice (KAZDOVÁ 1983—84, tab. 1: 5; 1984, tab. 49: 5; 50: 2; 51: 11; 52: 4, 17; 95: 1b, 8, 12).

Z Wetzleinsdorf pochází fragment keramiky s nedbale vyrytou výzdobou, připomínající zjednodušenou variantu pletence (61). Jiné doklady tohoto na Moravě známého motivu (PODBORSKÝ et al. 1977, tab. 25: 2) jsem nezjistila.

K oblíbeným projevům rýsované ornamentace patřily nepochybně klikatky. Na starší lengyelské keramice z Rakouska se vyskytovaly především jako průběžné, několikanásobné (obr. 2: 91), častěji ryté vícehrotým nástrojem (Fernitz, Fronsburg, Thunau am Kamp, Wien 17) než jedním hrotem (Strögen, St. Pölten). Pro srovnání lze uvést příklady z prostředí MMK, např. z Těšetic-Kyjovic (KAZDOVÁ 1984, tab. 5: 6; 48: 12; 49: 17; 50: 5, 18) a Střelice, okr. Znojmo (PODBORSKÝ et al. 1977, tab. 15: 3, 11, 13).

Mezi výraznou malovanou a rýsovanou keramikou zůstávají stranou pro svou nenápadnost nepočetné doklady s *vhlobobenou ornamentací* (důlky, vrypy, záseky, jamky a kolky). Upozornila na ně E. RUTTKAYOVÁ v souvislosti s rozbohem a interpretací nalezového celku z Unterwölbling

Straning; 91A — Fernitz, Fronsburg, Thunau am Kamp, Wien; 115, 211, 551 — Langenzersdorf; 221, 322 — Unterwölbling; 331 — Eggenburg; 360, 534 — Langenlois. (Podle: Ladenbauer—Orel 1954—59; Maurer 1976, 1977a, 1977b, 1978, 1979; Maurer—Obenaus 1979; Neugebauer—Neugebauer 1976; Neugebauer—Maresch 1978, 1979; Neugebauer—Simplerl 1979; Pittioni 1938, 1954; Ruttkay 1976, 1979; Streinz 1978).

(RUTTKAY 1978, 12—15; 1979, tab. IV: 6, 7; V: 2). Zlomky keramiky se záseky a důlky při okraji nádoby a na její výdutí se staly hlavním východiskem pro srovnání inventáře z Unterwölbling s moravským materiálem z Boskovštejna, trať Výhon. Odtud je publikováno 8 jedinců s vhloubenými prvky (PALLIARDI 1911, tab. IV: 5, 6, 11, 14; KAZDOVÁ 1984, tab. 96), které byly úmyslně vybrány z několika různých objektů a uloženy v Moravském muzeu v Brně podobně jako keramika zdobená rýsováním (KAZDOVÁ 1984, tab. 95). Boskovštejnskou kolekci keramiky je tedy třeba posuzovat jako záměrný výběr zdobených střepů bez ohledu na jednotlivé náleзовé celky, jako vzorek pocházející asi z 21 jam, které měly podle popisu J. PALLIARDIHO stejný ráz: v každé se našla rýsovaná keramika, zlomky plastik atd. (PALLIARDI 1911, 44). Kromě uvedených vhloubených prvků nemají srovnávané soubory další shodné znaky. Naopak odlišují se na jedné straně absencí rýsované ornamentace (Unterwölbling), na druhé straně jejím početným zastoupením (Boskovštejn, trať Výhon). Zdá se, že pouhá přítomnost keramiky s vhloubenou výzdobou není pro synchronizaci obou souborů rozhodující. Ze studia šesti objektů fáze Ia z Těšetic-Kyjovic vyplynulo, že doklady s vhloubenou ornamentací jsou zde zastoupeny ještě méně než keramika zdobená rýsováním: představují pouze 0,2 % (KAZDOVÁ 1984, 281—282, tab. 61; 62). K obhajobě významu a postavení vhloubené ornamentace v rámci stupně Lengyel I, zvláště v období jeho formování, bude třeba provést další rozbor.

K vyobrazeným *keramickým tvarům* je třeba uvést, že nebylo cílem této statě vytvořit pro sledované období vyčerpávající přehled všech typů a variant. Tohoto úkolu se již ujala E. RUTTKAYOVÁ (1976; 1983—84). Na obr. 2 je výběr takových jedinců, které lze na základě předchozí praxe s MMK považovat za podstatné.

Důležitou součástí keramické třídy jiné hrncovité tvary (200) jsou hříbovité nádoby. V souladu s morfologickým tříděním obsaženým v Numerickém kódu MMK se z území Rakouska uvádějí dva základní typy: hřib bez hrdla s úzkým otvorem (obr. 2: 211) doložený v Langenzersdorf a hřib s hrdlem (obr. 2: 221) reprezentovaný nálezem z Unterwölbling (RUTTKAY 1976, tab. 1: 4; 1979, tab. II; IV: 8). Z lokality Langenzersdorf je publikována střední část hříbovité nádoby s charakteristickou výdutí a podsazeným spodkem (LADENBAUER—OREL 1954—59, tab. 12: 1 — zde je zlomek opačně orientován). U tohoto bohatě malovaného exempláře nelze určit, zda měl původně jen úzké ústí (211) či hrdlo (220). Z početných moravských analogií k uvedeným rakouským nálezům varianty 211 lze např. vybrat jedince z Těšetic-Kyjovic a Střelice, okr. Znojmo (KAZDOVÁ 1973—74, tab. II: 1; 1984, tab. 64: 4, 5; 71: 8; obr. 51; 57). Analogie k vzácné variantě s hrdlem (220) pochází přímo z Těšetic-Kyjovic — z obsahu výplně hliníku č. 170 (KAZDOVÁ 1984, tab. 80: 2).

V rámci keramické třídy misky (300) se rozlišují tři základní tvary na úrovni typů (RUTTKAY 1976, 144): 1. mísa kónická, 2. kalotovitá, 3. profilovaná. První typ koresponduje s moravským inventářem zahrnutým pod kódové číslo 380, druhý do jisté míry odpovídá typům 360 a 370, třetí lze ztotožnit s obsahem typů 320—340. V dostupném souboru keramiky z Rakouska nebyla ani v jednom případě zjištěna mísa s rozevřeným hrdlem

(310). Na moravských lokalitách fáze Ia se objevuje téměř pravidelně alespoň v jednom exempláři (KAZDOVÁ 1980, obr. 2: 15; 8: 26, 32; 1984, tab. 33: 8). Zastoupena je mísa se souměrnými plecemi, a to vyobrazenou variantou z Unterwölbling (obr. 2: 322). Nejvíce keramických jedinců (i fragmentárních) lze přiřadit k mísám s rozevřenými plecemi (330), které v našem případě reprezentují nálezy z Eggenburg a Untermixnitz (obr. 2: 331). Na lokalitách typu Falkenstein, Hagenberg nebo Langenlois se často nacházejí mísy s dovnitř zataženými plecemi (obr. 2: 360). Stejně známe také ze sídlišť s moravskou malovanou keramikou, např. z Brna-Holásek (KAZDOVÁ 1977—78, obr. 7: 6) nebo z Horákova, okr. Brno-venkov (PODBORSKÝ et al. 1977, tab. B: 2).

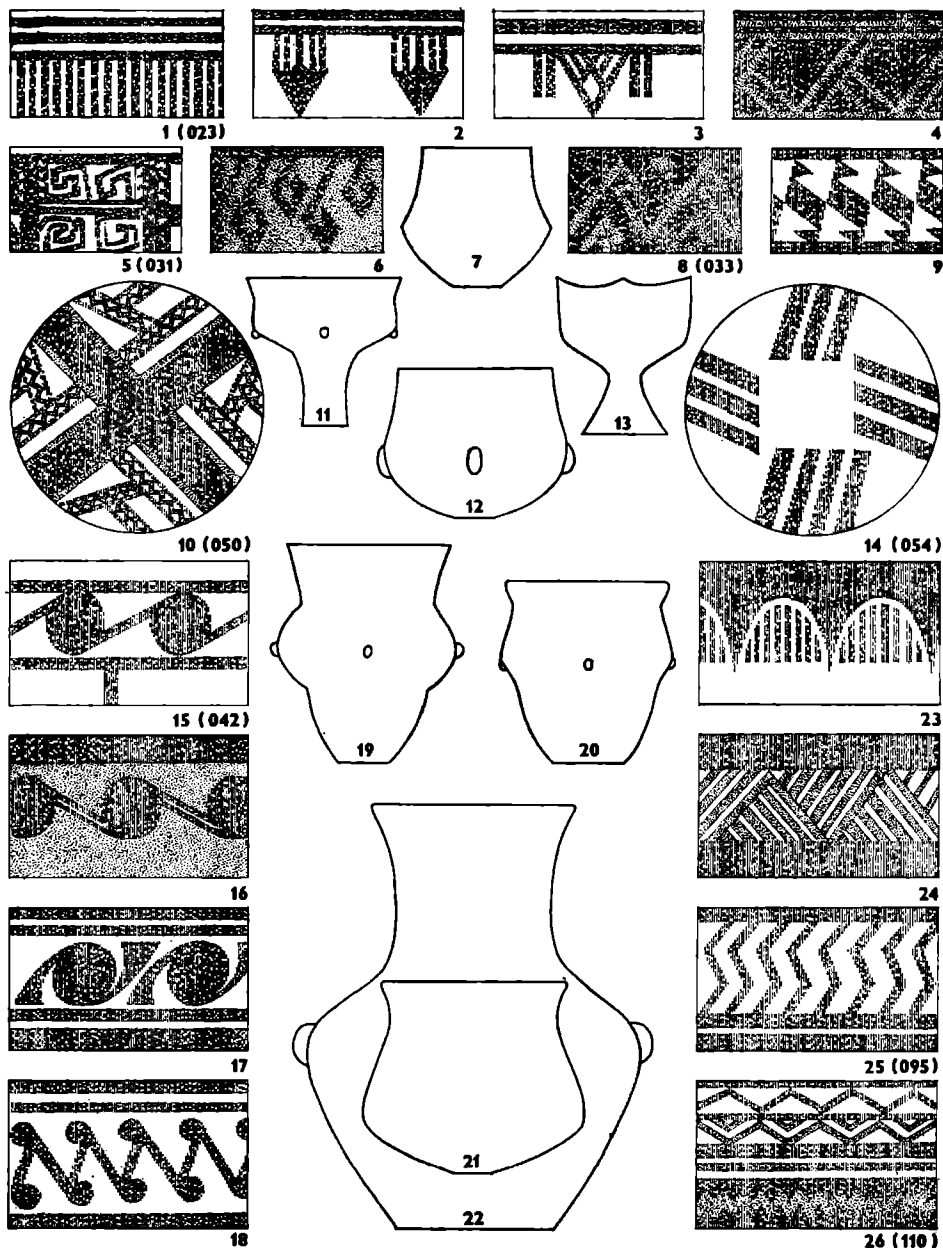
Keramická třída pohárky (500) zahrnuje jemné tenkostěnné tvary, které patří na starolengyelských sídlišťích k obvyklému inventáři. Nízký pohárek z Wetzleinsdorf se nejvíce blíží typu s kulovitým tělem (obr. 2: 519), exemplář z Langenlois variantě s dvojkónickým tělem a vyšším nálevkovitým hrdlem (obr. 2: 534). K pohárkům se spodní výdutí se řadí jedinec z Langenzersdorf mající vyšší prohnuté a rozevřené hrdlo (obr. 2: 551).

V přehledu základních keramických tvarů lengyelské kultury z území Rakouska je uvedena také kulovitá nádoba s úzkým ústím (RUTTKAY 1976, tab. 2: 7; 1979, tab. III: 1, 11). Tato poněkud neobvyklá forma, rekonstruovaná na základě dvou okrajových fragmentů z Unterwölbling připomíná v systematice tvarů MMK buď nízký hrnec bez hrdla (292), nebo soudek s horní výdutí (624). Protože chybí spodní část se dnem, není vyloučeno, že jde o variantu hřibovité nádoby bez hrdla. Volnější moravské analogie pocházejí z Boskovštejna, trať Výhon (KAZDOVÁ 1984, tab. 96: 7) a z Brna-Holásek (KAZDOVÁ 1977—78, obr. 8: 4).

Třída zvláštních keramických typů (700) je ve studovaném výběru materiálu zastoupena především antropomorfním pohárem (722) nalezeným ve Wetzleinsdorf (obr. 2: 722).

Na základě předchozího rozboru a srovnáním dostupného rakouského fondu s moravskými analogiemi byla keramika se znaky fáze Ia zjištěna na těchto lokalitách: Eggendorf am Walde, Falkenstein (jen menší část nálezů), Fernitz, Langenzersdorf, Mühlfeld, Poigen, Rosenberg, Strögen, Thunau am Kamp, Untermixnitz, Unterpullendorf a Wien. Soubor z Unterwölbling má na rozdíl od uvedených lokalit více spojitostí s náplní Protolengyelu II v důsledku přítomnosti charakteristické ornamentace a keramických tvarů v podobě kulovité a hřibovité nádoby s hrdlem (RUTTKAY 1979, KAZDOVÁ 1986, 16, 18). Obdobně se od jmenovaných nalezišť poněkud odlišuje inventář z lokality Friebritz, obsahující rovněž znaky velmi starobylého charakteru (NEUGEBAUER—MARESCH 1983; 1983 až 1984, tab. 10; KAZDOVÁ 1986, 15, 18, 20).

Typické projevy fáze Ib se podařilo objevit na keramice z těchto míst: Falkenstein (převážná většina nálezů), Hadersdorf am Kamp, Hagenberg, Langenlois, Poysbrunn, Ravelsbach, Sommerein, St. Pölten a Wetzleinsdorf. Publikovaný inventář z Kamegg zařazený H. MAUREREM (1978, 99, 100) do fáze Ib náleží s největší pravděpodobností do staršího období (Ia), jak tomu nasvědčuje torzo ženské plastiky.

Obr. 3. Hlavní motivy malované ornamentace a vybrané keramické tvary protolenigelského období. 1, 2, 5—7, 9—17, 19—22, 25, 26 — Lužianky; 3, 4, 8, 11, 13, 18, 20, 21, 24 — Abrahám; 1, 8 — Nitra-Mlynárce; 23 — Zeleneč. (Podle: Novotný 1962; Kolektiv autorů 1970; Pavúk 1981a, 1981b).

DOKLADY Z ÚZEMÍ SLOVENSKA A MAĎARSKA

Lengyelské osídlení z území jihozápadního Slovenska a západního Maďarska reprezentuje východní část lengyelského kulturního okruhu. V uvedené oblasti se stupeň Lengyel I neuvažuje izolovaně, ale v návaznosti na předcházející období, které bylo definováno jako Prelengyel a Protolengyel I, II (PAVÚK—ŠÍŠKA 1980, 140; PAVÚK 1981a, 257—264).

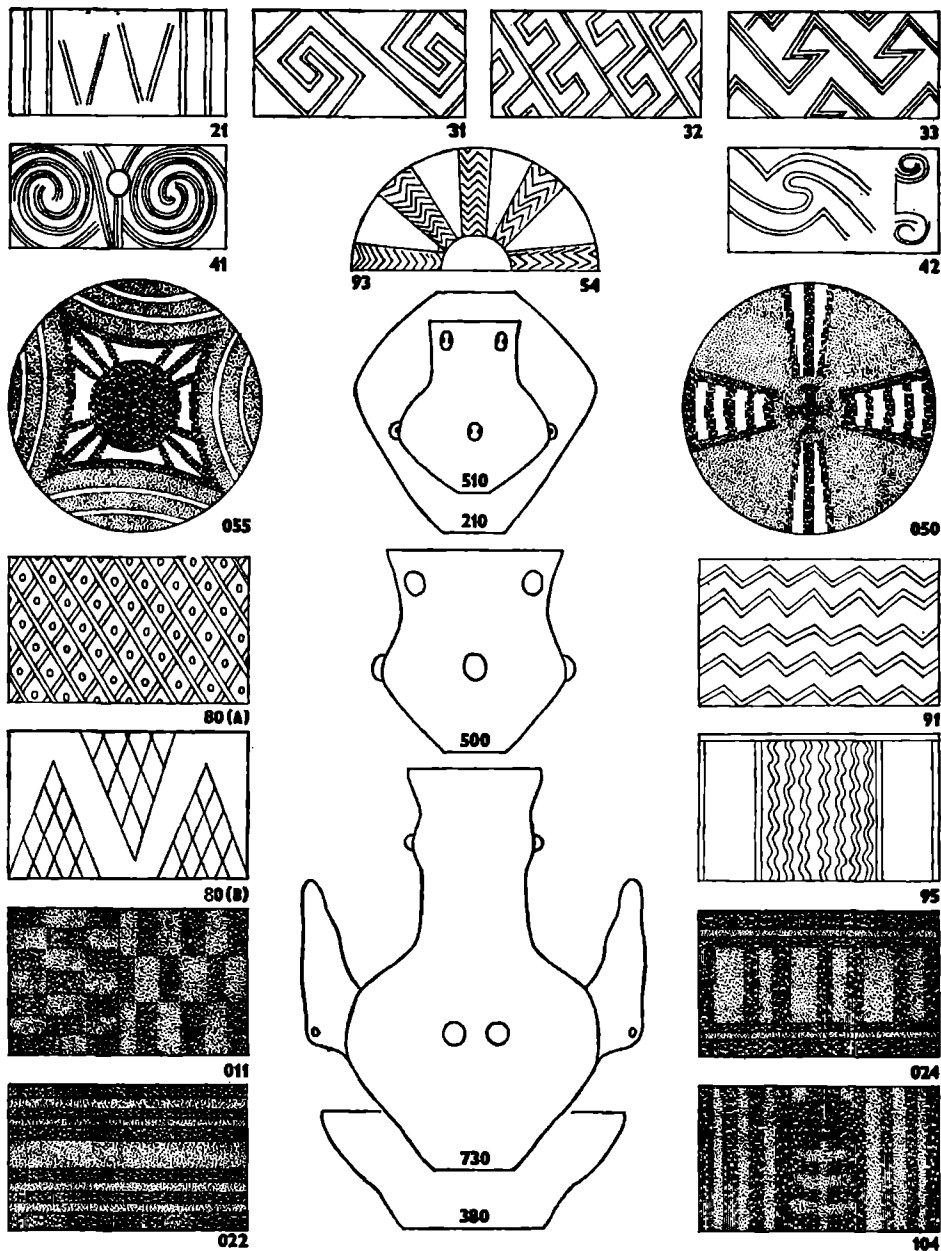
Prelengyel odpovídá v tomto pojetí III. stupni železovské kultury, ve kterém převládá nezdobená tenkostěnná keramika zvoncovité profilace a dvojkónického tvaru vedle keramiky s typicky rytou a malovanou ornamentací. Nálezy pocházejí ze sídlišť (Horné Lefantovce), ale i z hrobových celků (Dvory nad Žitavou, Nagytétény).

Protolengyel I je charakterizován keramikou, jejíž vlastnosti vykazují spojitost s předchozím obdobím v podobě baňatých pohárků, široce rozvřených tenkostěnných mís a červené barvy. Rýsovaná ornamentace není z tohoto období známa. Na Slovensku je popsán inventář doložen lokalitou Bíňa, v Maďarsku např. nalezištěm Bicske (KALICZ—MAKKAY 1972). Do uvedené skupiny patří také inventář kultury Sopot-Lengyel IB, II.

Protolengyel II zahrnuje obsah lužianské skupiny v celém rozsahu (obr. 3). V souborech uvedené malované keramiky již zcela chybějí výraznější železovské prvky a neobjevuje se ani rýsovaná ornamentace. K známým nalezištím ze Slovenska (Abrahám, Chrabrany, Krakovany, Lužianky, Mlynárce, Nitra, Zeleneč a Žlkovce) se připojila z maďarského území lokalita Sé (KALICZ—KÁROLYI 1977; KALICZ 1983—84) a některé náleзовé komplexy z Aszód (KALICZ 1983—84).

Ornamentační schémata a kresby vybraných keramických tvarů jsou na obr. 3 očíslovány průběžně od 1 do 26. Pouze v několika případech shodných s moravskou malovanou keramikou jsou v závorce připojena příslušná kódová čísla podle systematiky znaků z Numerického kódu (PODBORSKÝ et al. 1977, sl. 101—103, 104—106). Zvolený způsob označení tak názorně ukazuje na relativní samostatnost lužianské keramiky, a to jak z hlediska výzdoby, tak i z hlediska tvarů. Varianty motivů 2—3, 6, 9, 17, 18 a 23 jsou přes některé dílčí shody na úrovni prvků v moravském prostředí bez analogií. Schémata č. 4 a 16 se přibližují výzdobným variantám moravské malované keramiky, registrovaným pod č. 136 a 042 (KAZDOVÁ 1986, obr. 2). Keramický tvar s prstencovou výdutí (obr. 3: 19) připomíná hřibovitou nádobu s hrdlem (typ 220; KAZDOVÁ 1984, tab. 80: 2), liší se však podstatně větším průměrem nasazení hrdla i klepnutím výdutě (KAZDOVÁ 1986, 21, obr. 1: 6). Charakteristická lužianská malovaná ornamentace v podobě terců (obr. 3: 15—17) se objevila na keramice z maďarské lokality Sé (KALICZ 1983—84, tab. 6: 10) a nejnověji byla zjištěna i v náleзовém prostředí starolengyelského rázu (Friebritz, Aszód, Budmerice; KAZDOVÁ 1986, 18, 20).

Uplatnění *vhlobené ornamentace* na starší protolengyelské keramice dokládají např. nálezy z Bicske-Galagonyás, Izmény-Iskola (KALICZ—MAKKAY 1972, obr. 6: 1, 2, 6; 7: 1, 2; 8: 3, 5) a z Bině, poloha Berek (PAVÚK 1981a, 257—260, obr. 1: 12, 15). Dolíky a záseky zdobí převážně okraje hrubších nádob; vrypy, obloučky a svislé rýhy se nacházejí na výdutích misek. Zastoupení *vhlobených prvků* ve sledovaném období

Obr. 4. Vybrané ornamentační motivy a některé tvary starší lengyelské keramiky z území Slovenska. 21, 32, 41, 42, 95 — Koláry; 21, 42, 80A, 380 — Veľké Hoste; 31, 32, 41, 54, 93 — Bučany; 31, 32, 33, 41, 42, 95, 011, 022, 024, 050, 055, 104, 500, 510 — Nitrianský Hrádok-Zámeček; 32, 33 — Hlohovec; 41, 80B, 91, 022, 210, 730 — Svodin; 41, 91 — Bardoňovo; 80B — Santovka. (Podle: Točík—Lichardus 1966; Lichardus—Šiška 1970; Pavúk—Šiška 1971; Kolektiv autorů 1970; Němejcová—Pavúková 1977; Titov—Erdeli 1980; Wosinszky 1888—91.)

Obr. 5. Vybrané motivy malované ornamentace starší lengyelské keramiky z území Maďarska. 010, 012, 021—023, 032, 041, 042, 050, 051, 054, 076, 130, 135 — Zengővárkony; 021—023, 024A, B, 040, 050B, 072, 115, 133 — Aszód; 021—023, 041, 042 — Lengyel; 031, 090 — Sé. (Podle: Dombay 1960; Kalicz 1969, 1970, 1975—76; Kalicz—Károlyi 1977; Titov—Erdeli 1980; Wosinszky 1988—91).

nelze přesně kvantifikovat; je však pravděpodobné, že vhloubená ornamentace zaujímala v systému výzdoby keramiky podstatné místo, neboť malování se dosud plně nerozvinulo.

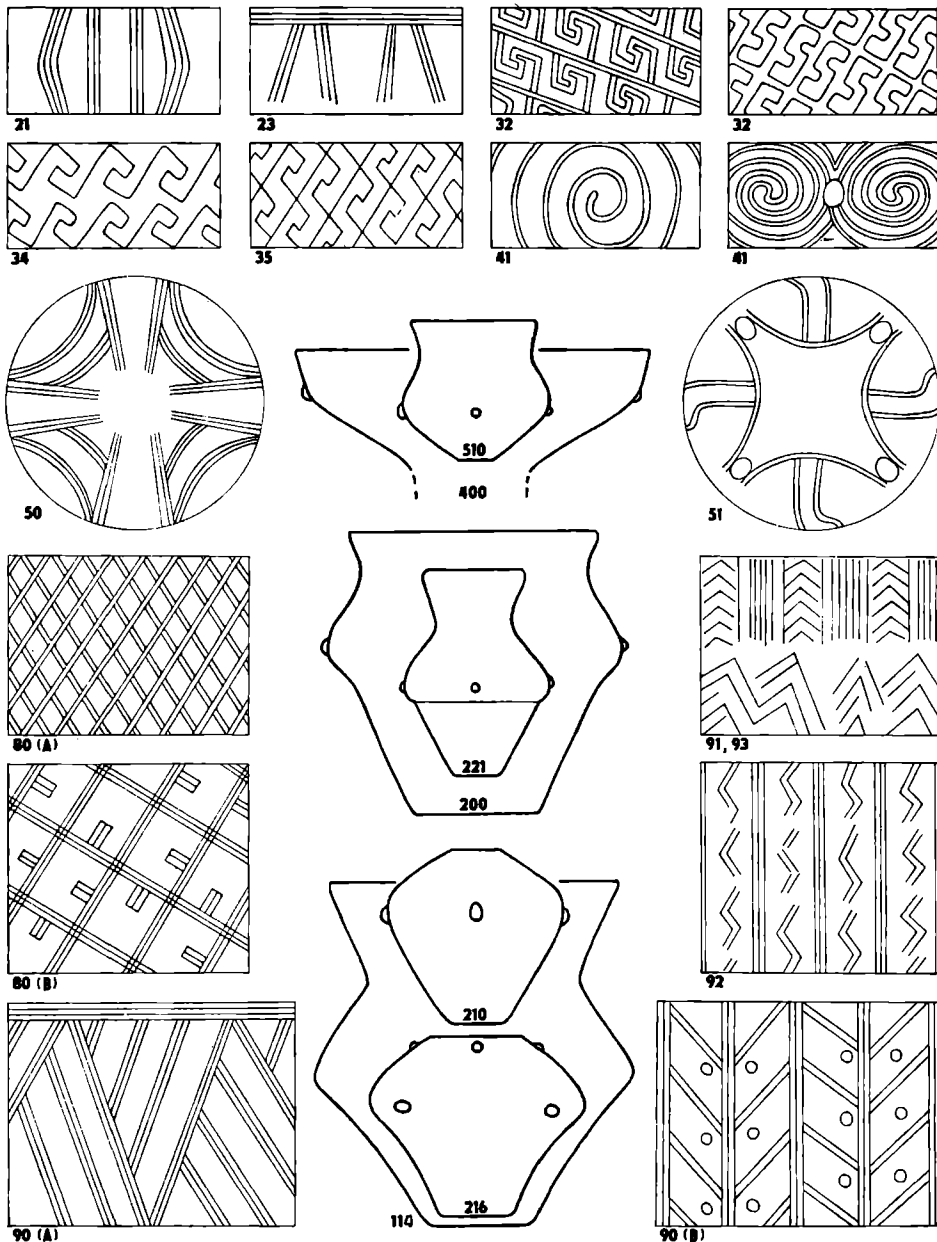
V mladším Protolengyelu reprezentovaném lužianskou skupinou se objevují na keramice nehtové vrypy a rýhy mezi jednotlivými výčnělky, občas také rýhování buď celého obvodu okraje, nebo jeho částí (NOVOTNÝ 1962, 144, tab. XX: 3; XLI: 5, XXXIII: 3). Na základě předběžné publikace materiálu z lokality Sé lze konstatovat obdobnou situaci (KALICZ 1983—84, tab. 7: 1). Vhloubená ornamentace mladšího protolengyelského období je spíše ojedinělá a méně rozmanitá než v předcházející starší fázi.

Také *plastické výzdobné* či *účelové tvary* nebyly ve skupině Biňa-Bicske příliš časté (TITOV—ERDELI 1980, obr. 189). Menší zvoncovité nádoby bývají zcela bez výčnělků (PAVÚK 1981a, obr. 1: 14; 2: 4; 1981b, obr. 12, 13). Mezi běžnými tvary výčnělků a rohatých „uch“ se vyskytují stylizované zvířecí hlavičky (KALICZ—MAKKAY 1972, obr. 6: 20; PAVÚK 1981a, obr. 1: 9; 2: 5; 3: 3) jako pozůstatek rohatých zoomorfních aplikací železovské keramiky (PAVÚK 1981b, obr. 45—46). Při okrajích nádob jsou výčnělky umístěny jen vzácně a princip jejich střídání v několika řadách nad sebou se v uvedeném kulturním prostředí objevuje jen výjimečně (PAVÚK 1981a, obr. 2: 6).

Ani keramika Protolengyelu II z území Maďarska neoplývá bohatstvím aplikovaných plastických tvarů. Publikovaný inventář z Becsehely je z tohoto hlediska vysloveně chudý a pokud má nenápadné výčnělky, pak jen v jedné řadě na maximální výduti (KALICZ 1983—84, tab. 3: 1—9; 4: 1—9). Také na mnohých nádobách ze Sé zcela chybějí. Podobně jako v Bicske je zde zastoupen výčnělek ve tvaru zoomorfni hlavičky (KALICZ 1983—84, tab. 6: 9, 10) umístěný na výduti stejně jako ostatní běžné výčnělky (např. obr. 6: 200). Střídavé rozložení drobných plastických tvarů na keramice ze Sé nebylo zjištěno (KALICZ—KÁROLYI 1977, tab. 52; KALICZ 1983—84, tab. 5—8).

Materiál lužianské skupiny obsahuje rovněž zvoncovité nádoby a pohárky bez výčnělků (NOVOTNÝ 1962, obr. 5; 6; 7: 1; 8: 4; tab. XXXV: 3—6). Na jiných keramických typech se vyskytují drobné plastické aplikace na výduti (obr. 3: 11, 12, 19, 20, 22). Výjimečný je exemplář zdobený nepravým barbotinem pocházející přímo z Lužianek (NOVOTNÝ 1962, 85, tab. XXVI: 1). Také pro keramiku lužianské skupiny platí, že se na ní plastická výzdoba příliš nerozšířila a střídavé rozmístění výčnělků se ani zde neuplatnilo až na ojedinělý případ z Abrahámu (NOVOTNÝ 1962, tab. XLI: 3).

Tím pozoruhodnější je zjištění, že již starší klasická lengyelská keramika z území Slovenska a Maďarska obsahuje plastickou výzdobu často střídavě umístěnou ve dvou i více řadách nad sebou, viz obr. 4: 500, 510; 6: 216 (PAVÚK 1981a, obr. 5: 1—3, 7, 12, 16, 19—22; 6: 15). Výčnělky bývají jednak při okraji a na výduti (DOMBAY 1960, tab. CI: 2; CV: 1, 4; ZALAI—GAÁL 1982, tab. 3: 3; 7: 2; 1983—84, tab. 5: 3—5, 8; KALICZ 1983—84, tab. 5: 10; 1985, obr. 29: 2, 12; 35: 10; 37: 3, 5, 6; 42: 6; 43: 1; 46: 9; 48: 2, 8, 9; 50: 6, 8; 58: 7, 12), jednak na plecích a na výduti (TITOV—ERDELI 1980, obr. 226; GAÁL 1980, obr. 4: 4, 5; ZALAI—GAÁL 1982, tab. 7: 3, 4, 6; 8: 1; 9: 5, 7; KALICZ 1985, např. obr. 35: 9; 36: 5, 7; 48: 11; 49: 5, 6, 8,

Obr. 6. Vybrané motivy rýsované ornamentace a některé tvary starší lengyelské keramiky z území Maďarska. 21, 32, 35, 41, 51, 90A, B, 92, 114, 210, 221 — Zengövárkony; 23, 32, 34, 41, 50, 80A, 80B, 90A, 91, 93, 210, 221, 510 — Aszód; 91, 510, 400 — Pári; 200 — Sé; 210, 216, 510 — Lengyel. (Podle: Dombay 1960; Kalicz 1969, 1970, 1971, 1974—75, 1975—76; Kalicz—Károlyi 1977; Torma 1971; Gaál 1980; Titov—Erdeli 1980; Wosinszky 1888—91.)

9). Ve třech řadách nad sebou se objevují plastické prvky zejména na hřibovitých nádobách (KALICZ 1985, obr. 10: 4; 51: 10), na mísách na nožce (ZALAI—GAÁL 1982, tab. 4: 2; KALICZ 1985, obr. 10: 5) a na některých dalších tvarech (KALICZ 1985, obr. 55: 5).

S tímto způsobem rozmístění plastických výčnělků se ve starší fázi I. stupně kultury s MMK téměř nesetkáme, i když je třeba brát v úvahu fakt, že ke sledování tohoto znaku máme k dispozici podstatně menší počet celých nádob než v oblasti Transdanubie (pohřebiště). V prostředí starší MMK představuje vzácnou výjimku horní část hřibovité nádoby bez hrdla ze Střelic, trať „Klobouček“ (VILDOMEK 1928—29, obr. 3: 5). Výčnělky jsou zde umístěny jak při ústí, kde obvykle bývají jen malé kruhové otvory (KAZDOVÁ 1984, obr. 51; tab. 64: 4, 5; 71: 8), tak střídavě na výduti.

Popsaný princip rozložení plastických tvarů se pak objevuje řídce ve fázi Ib, např. v Brně-Maloměřicích (PODBORSKÝ 1970, tab. A) a na dalších lokalitách z okolí Brna (KAZDOVÁ 1977—78, obr. 6: 20; 10: 14, 16; 1983—84, tab. 5: 6, 7) i z Jaroměřic n. Rokytou (VILDOMEK 1928—29, 26). Častěji se vyskytuje až v mladších stupních kultury s MMK (např. PODBORSKÝ et al. 1977, tab. 27: 4, 11, 13; 30: 8; 38: 2, 3, 5—7; 39: 2, 3, 7, 8, 14, 17).

Vybrané ornamentační motivy a některé tvary starší lengyelské keramiky z území Slovenska jsou vyobrazeny na obr. 4. Mají číselná označení podle Numerického kódu (PODBORSKÝ et al. 1977, sl. 34—36, 101—103, 104—106, 118—121) včetně rezerv pro případné nové vlastnosti keramiky.

Předložená schémata však neposkytují vyčerpávající přehled všech variant výzdobných motivů používaných ve sledovaném období. Existují ještě další ornamentační projevy, které nebyly dosud publikovány. Tak např. z Bučan je zveřejněno jen několik ilustrativních ukázek (obr. 4: 31, 32, 41, 54, 93), které k vytvoření celkové představy nestačí. Obdobně je tomu i v případě náleзовého fondu ze Svodína (obr. 4: 41, 80B, 91, 022, 210, 730), jehož publikace nepochybně přinese obohacení dosud známé škály výzdobných prvků a motivů zvláště malované ornamentace, neboť rýsování je ve Svodíně málo zastoupeno (PAVÚK 1981a, 270). Také z lokality Santovka (obr. 4: 80B; PAVÚK 1981a, 272—274, obr. 9; 1981b, 67 až 70, obr. 61—66) pochází navíc keramika s variantou meandru 34, provedenou jedinou rytou linií, typickou pro inventář fáze Ib na Moravě a v Rakousku (obr. 2: 34A, B).

V některých případech lze doklady stupně Lengyel I z území Slovenska a Maďarska rozlišit z hlediska fází, což většinou vyplyne ze srovnání s odpovídajícím moravským materiálem. Keramika s rýsovanými meandry, spirálami a průběžnými klikatkami má analogie na Moravě, převážně ve fázi Ia. K jemným vlnovkám (obr. 4: 95) a k variantám sítě (obr. 4: 80A, B), které mají obdoby v maďarském lengyelském prostředí (obr. 6: 80A, B), však moravské analogie nenajdeme. Není dosud vyjasněno, zda k synchronizaci na úrovni fází vystačí např. techniky rýsování, jež jsou spolehlivým kritériem pro odlišení starší (Ia) a mladší (Ib) fáze jak na Moravě, tak i v Dolním Rakousku. Synchronizace založená výhradně na malované ornamentaci by byla negativně ovlivněna obecně horším stavem dochování malby v karpatské oblasti. K vzájemnému srovnávání se tu nabízí velké bohatství keramických tvarů, pocházejících většinou z hrobů (DOMBAY

1960; GAÁL 1980, obr. 1—4; ZALAI—GAÁL 1981, tab. 1—2), k nimž však lze hledat analogie ze západní části lengyelského okruhu jen v sídlištním (převážně fragmentárním) materiálu.

Vyhodnocení ornamentace a některých keramických tvarů ze západní a východní části lengyelského okruhu přineslo doklady o shodách nebo rozdílech ve zcela konkrétní podobě (obr. 1—6). Za spolehlivý synchronizační moment v rámci stupně Lengyel I lze považovat především rýsovanou ornamentaci s krátkým vývojem postžitelným prostřednictvím různých technik provedení. Ukázalo se, že plastická výzdoba, zvláště její rozmístění na nádobách, má chronologickou platnost omezenou jen na západní část lengyelského osídlení. Zjistilo se, že ke specifickým ornamentačním projevům slovenské a maďarské starolengyelské ornamentace patří zejména jemně ryté mnohonásobné vlnovky (obr. 4: 95), jaké známe ze staršího období na železovské keramice, dále rytá diagonální síť (obr. 4: 80A, B; 6: 80A, B) prozrazující vliv potiské kultury. Podobně i početné doklady černě malované ornamentace (obr. 5: 024, 115, 133) svědčí o těsných kontaktech s potiskou kulturou. Získané poznatky lze považovat za východisko dalších pokusů o synchronizaci srovnávaných oblastí ve starším lengyelském stupni.

L I T E R A T U R A

- DOMBAY, J. 1960: Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengövárkony. Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn, Budapest.
- GAÁL, I. 1980: Adatok a Lengyeli-kultúra kutatásának tölténetéhez. (Angaben zur Geschichte der Erforschung der Lengyel-Kultur), AÉ 107, 176—186.
- KALICZ, N. 1969: Einige Probleme der Lengyel-Kultur in Ungarn, SZ AÜ SAV 17, 177—205.
- KALICZ, N. 1970: Über die Probleme der Beziehungen der Theiss und der Lengyel-Kultur, AAASH 22, 13—23.
- KALICZ, N. 1971: Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur in Aszód (Jahresbericht 1969), MAIBud 2, 15—25.
- KALICZ, N. 1974—75: Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur in Aszód (Jahresbericht 1972), MAIBud 5, 33—39.
- KALICZ, N. 1975—76: Neue Forschungen bezüglich der Lengyelkultur in Ungarn, SPFFBU E 20—21, 51—61.
- KALICZ, N. 1983—84: Übersicht über den Forschungsstand der Entwicklung der Lengyel-Kultur und die ältesten „Wehranlagen“ in Ungarn, MittÖA 33—34, 271 až 285.
- KALICZ, N. 1985: Kökori falu Aszódon, Aszód.
- KALICZ, N.—MAKKAY, J. 1972: A neolithikus Sopot-Bicske Kultúra, AÉ 99, 3—14.
- KAZDOVÁ, E. 1973—74: Ke klasifikaci a významu ornamentace moravské malované keramiky, SPFFBU E 18—19, 43—67.
- KAZDOVÁ, E. 1977—78: Nové lokality s moravskou malovanou keramikou staršího stupně na Brněnsku, SPFFBU E 22—23, 27—66.
- KAZDOVÁ, E. 1980: Další lokality s moravskou malovanou keramikou staršího stupně na Brněnsku, SPFFBU E 25, 9—56.
- KAZDOVÁ, E. 1983—84: Chronologie der MBK-Kultur in Mähren, MittÖA 33—34, 133—149.
- KAZDOVÁ, E. 1984: Těšetice-Kyjovice 1. Starší stupeň kultury s moravskou malovanou keramikou, Brno.
- KAZDOVÁ, E. 1986: Některé znaky protolengyelu ve starším stupni kultury s moravskou malovanou keramikou, SPFFBU E 31, 15—24.
- KOLEKTIV AUTORŮ 1970: Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava, 116 až 134.

- LADENBAUER-OREL, H. 1954—59: Die neolithische Frauenstatuette von Lang-Enzersdorf beim Wien, IPEK XIX, 7—15.
- LICHARDUS, J.—ŠIŠKA, S. 1970: Záchranný výskum pohrebiska a sídliska lengyel-skej kultúry vo Svodíne roku 1965, SIA XVIII, 311—352.
- MAURER, H. 1977a: Poigen, Gem. St. Bernhard-Frauenhofen, BH Horn, FÖ 16, 319 až 320.
- MAURER, H. 1977b: Rosenburg, Gem. Rosenburg-Mold, BH Horn, FÖ 16, 322.
- MAURER, H. 1978: Ein bemaltkeramisches Idolfragment aus Kamegg, p. B. Horn, Niederösterreich, Das Waldviertel 27/4—6, 97—100.
- MAURER, H.—OBENAU, H. 1979: Fernitz, Gem. Schönberg am Kamp, BH Krems an der Donau, FÖ 18, 283.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1977: Výskum vo Svodíne v roku 1976, AVANS AÚ SAV, 190—193.
- NEUGEBAUER-MARESCH, CH. 1978: Das neolithische Fundmaterial von St. Pölten/Galgenleithen, NÖ. Eine Materialvorlage der Bestände aus dem Historischen Museum der Stadt St. Pölten, MAGW 108, 50—64.
- NEUGEBAUER-MARESCH, CH. 1979: Eine Fundstelle der Bemaltkeramik in Hagenberg, BH Mistelbach, Niederösterreich, FÖ 18, 225—242.
- NEUGEBAUER-MARESCH, CH. 1983: Kreisgrabenanlage Friebritz. Führer zur Sonderausstellung, Laa/Thaya.
- NEUGEBAUER-MARESCH, CH. 1983—84: Chronologie der Befestigungs- und Kultanlagen des Mittelneolithikums in NÖ anhand der Grabungen von Falkenstein-„Schanzboden“ und Friebritz, MittÖA 33—34, 189—207.
- NEUGEBAUER, CH.—NEUGEBAUER, J. W. 1976: Befestigungsanlagen der Lengyel-Kultur am Schanzboden zu Falkenstein in Niederösterreich, FÖ 15, 123—131.
- NEUGEBAUER, CH.—NEUGEBAUER, J. W. 1978: Falkenstein-Schanzboden. Älteste Wallburg Mitteleuropas? Antike Welt 9/3, 25—30.
- NEUGEBAUER, CH.—NEUGEBAUER, J. W. 1981: Friebritz, Gem. Fallbach, BH Mistelbach, FÖ 20, 292—297.
- NEUGEBAUER, CH.—NEUGEBAUER, J. W. 1982: 6000 Jahre Schanzboden, Bauern, Handwerker und Händler in der Steinzeitburg (katalog výstavy), Wien.
- NEUGEBAUER, J. W.—SIMPERS, K. 1979: Als Europa erwachte. Österreich in der Urzeit, Salzburg.
- NOVOTNÝ, B. 1962: Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku, Bratislava.
- OHRENBERGER, A. J. 1969: Die Lengyel-Kultur in Burgenland, SZ AÚ SAV 17, 301 až 313.
- PALLIARDI, J. 1897: Die neolithischen Ansiedlungen mit bemalter Keramik in Mähren und Niederösterreich, MPK IB/4, 237—264.
- PALLIARDI, J. 1911: Sídlište z mladší doby kamenné u Boskovčtýna, Pravěk VII, 40—48, 125—140.
- PASTOREK, I. 1978: Neolitické a laténské nálezy z Hlohovca, AVANS AÚ SAV, 186 až 187.
- PAVÚK, J. 1981a: Súčasný stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku, PA LXXII-2, 255—299.
- PAVÚK, J. 1981b: Umenie a život doby kamennej, Bratislava.
- PAVÚK, J.—ŠIŠKA, S. 1971: Neolitické a eneolitické osídlenie Slovenska, SIA XIX-2, 319—364.
- PAVÚK, J.—ŠIŠKA, S. 1980: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Neolit a eneolit, SIA 28, 140—142.
- PITTONI, R. 1938: Österreichs Urzeit im Bilde, Leipzig—Wien.
- PITTONI, R. 1954: Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien, 134—162.
- PODBORSKÝ, V. 1970: Současný stav výzkumu kultury s moravskou maľovanou keramikou, SIA XVIII-2, 235—310.
- PODBORSKÝ, V.—KAZDOVÁ, E.—KOSTUŘÍK, P.—WEBER, Z. 1977: Numerický kód moravské maľované keramiky. Problémy deskripcie v archeologii, Brno.
- ROMSAUER, P. 1980: Prvá výskumná sezóna v Bučanoch, AVANS AÚ SAV, 238—240.
- RUTTKAY, E. 1976: Die Keramikformen der Lengyel-Kultur in Österreich, FÖ 15, 141—148.
- RUTTKAY, E. 1978: Über den Vorlengyelhorizont in Österreich, Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte 10, Wien, 12—15.
- RUTTKAY, E. 1979: Ein Grubeninhalt der älteren bemalten Keramik aus Unterwölb-

- ling, p. B. St. Pölten, Niederösterreich, Annales Naturhistorisches Museum Wien 82, 743—758.
- RUTTKAY, E. 1983—84: Zusammenfassender Forschungsstand der Lengyel-Kultur in Niederösterreich, MittÖA 33—34, 221—246.
- STRENZ, L. 1978: Wien 17 — Horneckgasse, FÖ 17, 255.
- TITOV, V.—ERDELI, I. 1980: Archeologija Vengrii, Moskva.
- TOČÍK, A.—LICHARDUS, J. 1966: Staršia fáza slovensko-moravskej maľovanej keramiky na juhozápadnom Slovensku, PA LVII-1, 1—90.
- TORMA, I. 1971: Neolithische Siedlung und Gräberfeld, Kupferzeitliche Siedlung, Bronzezeitliche Siedlung in Pári-Altacker, MAIBud 2, 29.
- VILDOMEČ, F. 1928—29: O moravské neolithické keramice maľované, OP VII—VIII, 1—34.
- WOSINSZKY, M. 1888—91: Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel. Seine Erbauer und Bewohner, I—III, Budapest.
- ZALAI-GAÁL, I. 1981: Die chronologischen Grundfragen des neolithischen Gräberfeldes von Zengővárkony. In: A Janus Pannonius Múzeum Evkönyve XXV, 101 až 110.
- ZALAI-GAÁL, I. 1982: A lengyeli kultúra a Dél-Dunántúlon (Die Lengyel-Kultur in Südwest-Ungarn). In: Béri Balogh Ádám Múzeum X—XI (1979—1980), Szekszárd, 3—58.
- ZALAI-GAÁL, I. 1983—84: Neue Aspekte der Lengyelzeitlichen Forschungen im südlichen Transdanubien, MittÖA 33—34, 327—332.

ALTLENGYELZEITLICHE ORNAMENTIK IM RAUM DES MITTELDONAU BeckENS

Die detaillierte systematische Einteilung der mährischen bemalten Keramik (MBK) ermöglicht, ihre Mannigfaltigkeit anschaulich mit der Dekoration der aus anderen Territorien des Lengyelkomplexes stammenden Keramik zu vergleichen. Der etwa breitere Begriff „Altengyel“ beinhaltet in unserem Fall den Zeitabschnitt der ganzen Stufe von Lengyel I (einschließlich des Protolengyels). Die meisten Gegenstände mit der erhaltenen Malerei gehören hierbei zu der älteren Periode, die der Phase Ia der MBK (MOG) entspricht. Die Ornamentik der Keramik aus dem Territorium des heutigen Österreichs, Ungarns und der Slowakei ist in diesem Beitrag auf gleiche Weise wie MBK im Nummerischen Kode dargestellt und eingeteilt. Auffällige Übereinstimmungen erscheinen so in ganz konkreter Form nicht nur in der Auswahl der Dekorationselemente, sondern auch in der Malertechnik. Die Unterschiede treten auch in scheinbar vernachlässigbaren Details hervor, d. h. bis auf dem Niveau von Subvarianten.

Was die Ornamentik und die Formen betrifft, ähnelt der mährischen bemalten Keramik am meisten die Lengyelkeramik aus dem Territorium Österreichs (Abb. 1; 2). Ihre publizierte Dokumente, mit Ausnahme des Typus Wölbling, zeigen Analogie mit bemalter Keramik aus Mähren. In dem erreichbaren österreichischen Material wurde bisher kein Schachbrettmotiv und kein Motiv der vegetabilen Verzweigung ermittelt, was von verschiedenen Umständen (z. B. von dem Stand der Konservierung der Malerei, von der Intensität der archäologischen Untersuchungen) gegeben werden kann. Problematisch ist hier auch das Vorkommen der aus sog. Körperchen gebildeten Ornamentik, die in Mähren mindestens in vier Varianten beliebt ist. In geritzter Ornamentik sind in Österreich die Mäandervarianten (Abb. 2: 31, 32, 34), die anschaulich mit dem mährischen Material übereinstimmen, am zahlreichsten.

Die altlengyelzeitliche Ornamentik aus dem Gebiet des Karpatenbeckens, d. h. aus dem Gebiet der heutigen Westslowakei und Ungarns, schließt einerseits den bildenden Ausdruck des Protolengyels (die Gruppe Lužianky und Sé; Abb. 3; 5: 031, 090), andererseits des klassischen Lengyels I (Abb. 4—6) ein. Die Dekoration der Lužianky-Keramik weist trotz manchen Teilübereinstimmungen im mährischen Milieu fast keine genauen Analogien auf, während die eigene Lengyel-Keramik in meisten Fällen mit MBK zu vergleichen ist. Sie hat aber ihre Besonderheiten (z. B. Abb. 4: 80, 95; erhöhte Beliebtheit für schwarze Farbe — Abb. 5: 024; 115, 133), die in der gesonderten heimischen Basis, aus der sie formiert wurde, und in der gesonderten Intensität der kulturellen Nachbaranregungen liegen.

